

תוכן העניינים

דברי פתיחה — — — — — א

לויתן

פתח דבר — — — — — 1

חלק א' : על האדם

- פרק א' : על החוש — — — — — 7
 פרק ב' : על הדמיון — — — — — 10
 פרק ג' : על השתלשלותם או מהלכם של דמויות — — — — — 18
 פרק ד' : על הדיבור — — — — — 25
 פרק ה' : על הפועל השכלי ועל המדע — — — — — 36
 פרק ו' : על ההתחלות המנימיות של התנועה הרצונית, הקריויות
 ברגיל היפעלויות ; ועל צורות הדיבור המביעות אותן 45
 פרק ז' : כיצד בא השיח לידי גמר או החלטה — — — — — 59
 פרק ח' : על המעלות הקריויות ברגיל מעלות שכליות ; ועל
 המגרעות שהן היסוּכָן — — — — — 63
 פרק ט' : על נושאי הדעת השונים — — — — — 77
 פרק י' : על הכוח, וכן על הערך, על הכבוד, ועל הכוונת — — — — — 78
 פרק י"א : על הבדלי הגימוסיום — — — — — 88
 פרק י"ב : על הדת — — — — — 98
 פרק י"ג : על מצבם הטבעי של בני האדם מבחינת אשדם ומצוקתם 113
 פרק י"ד : על החקים הטבעיים הראשון והשני, ועל החזקים — 120

דברי פתיחה

תומס הובס נולד בשנת 1588 בווסטפורט שעל-יד מאמזברי, בדרום אנגליה. אביו, כומר אנגליקני, מתואר בפי ביוגרף בן המאה הי"ז כאיש רגון נבער מדעת. לחינוכו של הנער דאג אחד מדודיו, וכשנשלח הובס בגיל של ארבע-עשרה שנה לאוניברסיטה של אוכספורד, כבר היה בעל ידיעות הגונות בלטינית וביוונית. שם למד את הלוגיקה האריסטוטלית ואת הפיסיקה בנוסח אריסטוטלית-אפולוטי, ואת ההד למורת-רוחו מרמת הלימודים הנמוכה באוכספורד בימים ההם אנו שומעים, מקץ כמעט יובל שנים, גם בסוף פרק א' של "ליתן", אף-על-פי שבאמצע המאה הי"ז כבר הוכנסו בהוראה באוניברסיטה זו שינויים יסודיים לטובה. לאחר גמר לימודיו, בשנת 1608, נעשה מורה ובן-לוויה לבנו בכורו של הלורד קוונדיש, וקשריו עם בית קוונדיש, לאחר מכן רוני דוזנשיר, התמידו, בהפסקות מסוימות, עד סוף ימיו. שלוש פעמים יצא למסעות ממושכים ביבשת אירופה כבן-לוויה לפרחי אצולה, וכך ניתנה לו הנדמנות ללמוד צרפתית ואיטלקית, להרחיב את ידיעותיו ולבוא במגע עם הוגים ואנשי מדע, מראשי הדוברים באותה תקופה תוססת של חידוש פני המחשבה האירופית. עם שובו לאנגליה לאחר מסעו הראשון, נשאר במחיצתו של הלורד קוונדיש הצעיר כמזכירו הפרטי. ספריית בית קוונדיש עמדה לרשותו, ובשעות הפנאי המרוכות שקד על כתיבתם של סופרי יוון ורומי, היסטוריונים ומשוררים, ורכש לו שליטה בסגנון לטיני מדוקדק, דבר שאיפשר לו אחר כך לחבר חלק מכתביו בלטינית. בין השנים 1621—1625 התודע

134	—	—	—	—	—	פרק ט"ו : על שאר החוקים הטבעיים
						פרק ט"ז : על האישיות, על השולח בעל המעשה, ועל הייצוג באישיות
152	—	—	—	—	—	

חלק ב' : על הקהילה

						פרק י"ז : על סיבותיה של קהילה, וכיצד היא נולדת ; הגדרת הקהילה
161	—	—	—	—	—	
168	—					פרק י"ח : על זכויותיו של ריבון בקהילה על יסוד כינון
						פרק י"ט : על המינים השונים של קהילה על יסוד כינון, ועל סדרי הירושה של השלטון הריבוני
180	—					
194	—					פרק כ' : על שררת האבהות, ועל שררת העריצות
204	—					פרק כ"א : על חופש הנתינים
218	—					פרק כ"ב : על מערכות כפופות, מדיניות או פרטיות
234	—					פרק כ"ג : על הפקידים הציבוריים של השלטון הריבוני
240	—					פרק כ"ד : כיצד קהילה ניוונה ויוולדת
248	—					פרק כ"ה : על העצה
257	—					פרק כ"ו : על החוקים האזרחיים
						פרק כ"ז : על הפשעים, על הנסיבות המכפרות, ועל הנסיבות המקילות
284	—					
304	—					פרק כ"ח : על הענשים ועל התגמולים
315	—					פרק כ"ט : על הדברים שמחלישים קהילה או מסייעים להתפוררותה
329	—					פרק ל' : על תפקידו של הנציג הריבוני
349	—					פרק ל"א : על מלכות האל על-פי הטבע

אל פראנסיס ביקון, עזר לו לתרגם אחדות ממסותיו ללטינית, ובטילוליהם יחד היה רושם את הרעיונות שהכתיב לו הפילוסוף הקשיש, בלי שהושפע ממנו השפעה של ממש לגבי שיטתו הפילוסופית העתידה; כי בניגוד לביקון, אשר שם את הדגש בעריכת ניסויים ובאינדוקציה (אמנם, לא אינדוקציה פשטנית) כדרך להכרה פילוסופית-מדעית, עתיד היה הובס להגדיר את המדע כ"דעת של מסקנה מחייו אחד לגבי חייו שני" (להלן, פרק ט'), כלומר דעת שהמכשיר העיקרי שלה — הוכחה מתימטית או מעין-מתימטית. באותה התקופה תרגם מיוונית לאנגלית את "תולדות מלחמת פלופונס" מאת תוקידידס; הספר יצא לאור בשנת 1629, ובמבוא, שהקדים לו הובס, כבר ניכרת נטייתו להעדיף מבחינה מעשית את ממשל-היחיד על שאר צורות הממשל (השוה לויתן, פרק י"ט), אף-על-פי שמבחינה עיונית אין תורת-המדינה של פוסלת את הצורות האחרות, ובלבד שיהא השלטון העליון במדינה בעל סמכויות בלתי-מוגבלות. במסעו השני ביבשת (1629—1631) חל מאורע שטבע רושם עמוק בהלך-מחשבותיו. לראשונה, והוא אז למעלה מבן ארבעים, נודמן לו לעיין ב"היסודות" מאת אוקלידס, והמיתודה הגיאומטרית, הפותחת בהגדרות ברורות והמאפשרת לפתח מהן שלשלת של מסקנות ודאיות, היתה לו לסמל של דרך-העיון הנכונה גם בתחומים לא-מתימטיים (להלן, פרק ה'). מכאן גם שפע ההגדרות בספר שלפנינו. התרשמות זו מן המיתודה הגיאומטרית היתה אופיינית להוגי-הדעות בני זמנו; דוגמה מובהקת לכך — ספר "תורת המידות" לשפינוזה, ה"מוכחת על-פי הסדר הגיאומטרי". ברבות הימים, התלהבותו של הובס מן הגיאומטריה אף העבירה אותו במקצת על דעתו; הוא דימה למצוא דרך לתרבוץ העיגול (בחיבורו "על הגוף", 1655), ולא נמנע מלנהל ויכוח ממושך

עם מתימטיקאים בני-סמך שהוכיחו את טעותו, עד כי שכח את דברי עצמו: "מי פתי ויהא גם טועה בגיאומטריה וגם עומד בקלקלתו, כשחברו יגלה לו את טעותו?" (להלן, עמ' 41). בימי מסעו השלישי (1634—1637) קשר קשרים הדוקים בפאריס עם הנזיר המלומד מרסן, אשר ריכו סביבו חוג של הוגי-דעות וחוקרים ראשונים-במעלה, ביניהם דיקארט וגאסאנדי. באותו פרק-הזמן התחילה שיטתו הפילוסופית להתרקם במחשבתו, ובעקבות פגישתו עם גאלילאיי באיטליה (1636) נתחזקה בלבו ההכרה בדבר חשיבותו היסודית של מושג התנועה לגבי הבנת התופעות בתחומי הטבע, האדם והחברה כאחד. לאחר שובו לאנגליה העלה על הכתב את פרי הגותו בשנים אלו, הוא חיבורו הפילוסופי הראשון "יסודות החוק הטבעי והמדיני", שהופץ בכתיב-יד החל משנת 1640.

שמי אנגליה התחילו מתקדרים בעקבות הסכסוכים המחריפים בין בית-הנבחרים ובין המלך צ'ארלז הראשון. ה"פארלאמנט הארוך" (1640) הצטיין בעמדתו התקיפה בהגנה על זכויותיה של הרשות המחוקקת, ואווירה של מלחמת-אזרחים מממששת ובאה השתררה בארץ. הובס, שכבר נודעו דעותיו בזכות שלטון-היחיד המוחלט, היה לו יסוד לחשוש לבטחונו, ובשלהי 1640 יצא בחשאי לצרפת. בשנת 1642 פרצה מלחמת אזרחים באנגליה, יורש-העצר צ'ארלז נמלט לפאריס, והובס נתמנה מורה לנסך במתימטיקה. הפעם שהה בפאריס אחת-עשרה שנה (1640—1651), והיתה זו התקופה הפוריה ביותר בחייו. נתחדש מגעו עם מרסן, והלה המציא לו, כלהוגי-דעות אחרים, כתיב-יד של ספר ה"הגיונות" לדיקארט, למען חיווה עליו הובס את דעתו. השגותיו של הובס, היא "סדרת ההשגות השלישית", צורפו יחד עם דבריהם של שאר המשיגים, למהדורה הראשונה של

“הגיונות” (1641), ובהן בולט חוסר שפה משותפת בין דיקארט, הרואה את עצם עובדת היותו חושב כנקודת-המוצא היחידה לכל ודאות פילוסופית, ובין הובס, שמלכתחילה מציאותו של העולם החיצוני, הניתן לביאור בעזרת חוקי התנועה, אינה בחזקת ספק בשבילו כלל ועיקר. את שיטתו אמר הובס להציע על-פי הסדר של שלוש מסכתות, הדנות בשלושה נושאים: הגוף בדרך כלל, האדם, המדינה. אבל התסיסה המדינית באנגליה הניעתו לתת עדיפות, כדבר שהומן גרמו, לחלק השלישי, ובשנת 1642 פרסם בפאריס את חיבורו “על האורח” (“De Cive”), כחלק ג’ של “ראשי פרקים בפילוסופיה”, ואילו שני החלקים הראשונים נמסרו לדפוס רק כעבור למעלה מעשר שנים. אל הסדר המתוכנן — מן האדם אל המדינה — חזר בחיבורו החשוב ביותר “ליתן” (על כוונת השם ראה בפרק י”ז ובסוף פרק כ”ח), הפרי הבשל של עיוניו בתקופת גלותו הארוכה בצרפת. באחרית דבר של החלק השני מביע הובס את התקוה שריבון, אשר חיבור זה יפול לידו, “יהפוך אמת עיונית זו למעשה רב-ברכה”. הוא הגיש את “ליתן” בכתב-יד ליוזש-העצר הגולה צ’ארלו (לאחר מכן המלך צ’ארלו השני), אולם הספר נתקבל בקרירות יתרה מצד אנשי חצרו של הנסיך, כי העקרונות הכלולים בו, ככל שמאדירים הם את זכויותיו של השליט הריבוני כל עוד הוא מתחיק בשלטונו והכוח בידו להגן על נתיניו, אינם עולים בקנה אחד עם ההשקפה הלגיטימיסטית, המבססת את חוקיות תביעתו של מלך לשלטון על זכות עוברת בירושה ועומדת בתקפה בלי שים לב לנסיבות המדיניות המשתנות. ולא עוד אלא שהספר ניתן היה להתפרש כלימוד זכות על שלטונו של קרמוול לאחר תבוסת המלוכנים והוצאת המלך צ’ארלו הראשון להורג בשנת 1649. כתוצאה מכך נותקו קשריו של הובס עם חצר-המלוכה

הגולה. גם הכמורה הקאטולית בצרפת הביטה בעין רעה על בעל “ליתן”, הן בשל דעותיו על הדת בכלל (ראה בייחוד את הפיסקה על הדת והאמונה התפלה בפרק ו’), הן בשל הביקורת שמתח על הכנסייה הרומית ועל המוסד של אפיפיור (בחלקים ג’—ד’). כל זה המריץ אותו לחזור בשנת 1651 לאנגליה הרפובליקנית, ששוב לא היה שם אישיות בלתי-רצויה; ובאותה השנה הופיע בדפוס בלונדון הספר שלפנינו. מאז ישב רוב ימיו באחוזת רוזני דוונשיר. לאחר החזרת בית-המלוכה על כנו (1660), נעשה שוב מקורב לחצר המלוכה בזכות החיבה שרחש לו המלך צ’ארלו השני, תלמידו לשעבר. בתקופת חייו האחרונה, שארכה קרוב לשלושים שנה, פרסם, מלבד החלקים המשלימים ל“ראשי פרקים בפילוסופיה”, כתבי פולמוס רבים, ובערוב יומו — תרגום אנגלי לאיליאס ולאודיסיאה, עם דברי מבוא; בדורנו עוררו עניין דעותיו בתחום תורת הספרות. הובס נפטר בשיבה טובה בשנת 1679.

אלה הם כתביו העיקריים של הובס, עם תאריכי ההדפסה הראשונה:

השגות על ספר ההגיונות מאת דיקארט. 1641. [מובאות, יחד עם תשובותיו של דיקארט, בכרך ז’, עמ’ 171—196, של כתבי דיקארט במהדורת אדם—טאנרי, בלטינית; ובכרך ט’, עמ’ 133—152, בצרפתית.]

יסודות החוק הטבעי והמדיני: (א) טבע האדם; (ב) על הגוף המדיני. 1650.

ראשי פרקים בפילוסופיה: (א) על הגוף, 1655; (ב) על האדם, 1658; (ג) על האורח, 1642.

ליתן או החומר, הצורה והשלטון של קהיליה כנסייתית ואזרחית. 1651.

בפרשה זו השוה גם :
ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני, עמ' 164—168 בתרגום
העברי מאת חיים וירשופסקי (הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס,
ירושלים, תשכ"ב).

* *
*

התרגום נעשה על-פי מהדורת Oakeshott (אוכספורד, 1957).
המתרגם נעזר גם בנוסח הלטיני של "ליתך", מעשה ידי הובס
עצמו, ובמקומות אחדים העדיף את הגירסה הלטינית על הגירסה
האנגלית.

תודות המתרגם נתונות למר בנו גולדמן, מבית-הספרים
הלאומי והאוניברסיטאי, שלא חס על טרחתו כדי להמציא לו
את הספרים הדרושים; ולמר ראובן אשל, שקרא את כתב-
היד של התרגום והציע כמה תיקונים נאים, וכן עשה את
מלאכת ההגהה של הספר ברוב נאמנות.

על החופש ועל ההכרח. 1654.

בהמות או הפארלאמנט הארוך. 1679.

הנהגה מבחר הספרות על הובס :

D. G. James, *The Life of Reason: Hobbes, Locke, Bolingbroke* (1949).

T. E. Jessop, *Thomas Hobbes* (1960).

(סקירה קצרה מאוד, מצטיינת בבהירותה; עם ביבליוגרפיה
נבחרת.)

John Laird, *Hobbes* (1934).

Raymond Polin, *Politique et philosophie chez Thomas Hobbes* (1952).

(עם ביבליוגרפיה מפורטת עד שנת 1952).

L. Strauss, *The Political Philosophy of Hobbes* (1936;
1952).

F. Tönnies, *Hobbes, Leben und Lehre* (1896).

מהדורה שלישית של ספר זה, בשינוי השם :

Hobbes, der Mann und der Denker (1925).

* *
*

השקפה שונה משל הובס בעניין "האמנה החברתית" (להלן,
פרקים י"ז—י"ח) ימצא הקורא בשני כרכים אלו מסדרת ספרי
המופת הפילוסופיים :

ג'ון לוק, המסכת השנייה על הממשל המדיני (ירושלים,
תשי"ט).

ד"ר ז'אק רוסו, על האמנה החברתית (ירושלים, תשט"ז).

פ ת ח ד ב ר

את הטבע — היא האמנות שעל־פיה ברא האל את העולם ומושל בו — מחקה אמנותו של האדם, כבהרבה דברים אחרים, גם בכך, שיכולה היא ליצור בעל־חיים מלאכותי. כי הואיל והחיים אינם אלא תנועה של אברים, שתחילתה באיזה אבר עיקרי בפנים, — מדוע לא ניתן לומר שכל אבטומטון (מכונה, שמניעה את עצמה בעזרת קפיצים וגלגלים, דוגמת שעון) יש לו חיים מלאכותיים? כי מה הלב, אם לא קפיץ; והעצבים מה הם, אם לא מיתרים; והמפרקים, אם לא גלגלים, שמקנים תנועה לגוף כולו, כפי כוונתו של האומן? אבל האמנות מרחיקה לכת עוד יותר, כשהיא מחקה אותו יציר מופלא של הטבע, אותו חי מדבר, ששמו אדם. כי מכוח האמנות נוצר אותו הלויתן הגדול, הקרוי קהיליה או מדינה, בלטינית Civitas, ושאינו אלא אדם מלאכותי; אכן בשיעור־קומתו ובעוצם־כוחו עולה הוא על האדם הטבעי, אשר למתן חסות לו ולהגנתו נועד. ביצור זה, השלטון הריבוני הוא נפש מלאכותית, לפי שהוא מעניק חיים ותנועה לגוף כולו; השופטים, ושאר פקידים המשפט והביצוע, הם מפרקים מלאכותיים; השכר והעונש, שמחברים כל מפרק וכל אבר אל מושב השלטון הריבוני ומניעים אותם למלא את חובתם, הם העצבים, שפועלים פעולה דומה בגוף הטבעי; עשרם ונכסיהם של כל בני הקהיליה הם חסנו; salus populi, בטחון העם, הוא עיסוקו; היועצים שמעלים לפניו כל דבר שמן הצורך שידעהו, הם הוכרו; דין־היושר והחוקים הם שכל ורצון מלאכותיים; אחדות הלבבות — בריאות; מרי —

מחלה; ומלחמת-אזרחים—מיתה. לבסוף, הבריות והאמנות שכווננו לראשונה את חלקיו של גוף מדיני זה, צירפום זה אל זה וחיברום, משולות לאותו "יהי", או "נעשה אדם", שהשמיע האל עת ברא את העולם.

כדי לתאר את טבעו של אדם מלאכותי זה, אתבונן, ראשית, בחומר שלו ובאומן; שניהם—אדם.

שנית, איך מתכונן גוף מדיני, ועל-פי אילו אמנות; מה הן זכויותיו של ריבון, ומה כוח-שלטונו או כוח-סמכותו על-פי הצדק; וכך, מהו ששומר על גוף זה או מפורר אותו. שלישית, קהילה נוצרית* מהי.

רביעית, מלכות החושך* מהי.

ביחס לעניני הראשון, יש מימרה, שבעת האחרונה מרבים להשתמש בה שלא כדין, והיא, שהחכמה נקנית לא על-ידי קריאה בספרים, אלא על-ידי קריאה בבני-אדם. וכך, כל אלה שעל-פי רוב אין להם רצון אחרת לחכמתם, להוטים להראות מה שנדמה להם שקראו בבני-האדם, על-ידי שהם מגנים זה את זה בלי רחם, איש מאחורי גבו של רעהו. אולם יש מימרה אחרת, שלא הובנה בעת האחרונה, מימרה שהיתה מסייעת להם לקרוא זה בזה קריאת אמת, אילו טרחו כראוי; והיא—"nosce teipsum", "דע את עצמך" או "קרא בנפשך". כוונת מימרה זו לא היתה (כמו שמשמשים בה כעת) לתת אישור להתנשאותם הברברית של בעלי שררה על נחותים מהם, או לעודד בני שכבה נמוכה להתנהגות שחצנית כלפי רמי מעלה, אלא ללמדנו, שבשים לב לדומי בין מחשבותיו והיפעלויותיו של אדם ובין מחשבותיהם והיפעלויותיהם של בני-אדם אחרים, הרי כל מי שיסתכל בלבו

* אלה הם הנושאים של החלקים ג-ד של הספר, שלא ניתנו בתרגום.

פנימה, ויתבונן, מה הוא עושה בשעה שהוא חושב, בא לידו דעה, מסיק מסקנה, מקווה, פחד, וכו', ועל יסוד מה ועל שום מה, — יקרא מתוך כך וידע, מה הן מחשבותיו והיפעלויותיו של כל אדם אחר במקרים דומים, ואמר אני: דומי בין ההיפעלויות, שהן אותן ההיפעלויות עצמן בכל אדם—תשוקה, פחד, תקוה, וכו'; ולא דומי בין מושאי ההיפעלויות, שהם הדברים שמתאווים להם, פחדים מהם, מקווים להם, וכו'. כי הללו שונים ומשונים, לפי אופיו האישי וחינוכו המיוחד של כל אדם; ונקל כל-כך להעלימם מידיעתנו, שרק הבוחן לבבות יוכל לקרוא את האותיות בלבו של אדם, שניטשטשו ונתערבבו מחמת תורות סותרות, כחובות, מזויפות ומוטעות. אמנם, על-פי מעשיהם של בני-אדם אנו מגלים לפעמים את כוונתם; אבל אם נבקש לעמוד עליה בלי לערוך השוואה בין מעשיהם ובין מעשינו, ובלי להבחין בכל הנסיבות העשויות לשנות את פני המקרה, הרי נהא כמפענחים בלי צופן, ועל-פי רוב נבוא לכלל טעות, מתוך אמוני-יתר או מתוך חוסר-אמון נפרו, כפי מה שהקורא בנפש הזולת הריהו בעצמו איש טוב או רע.

אלם ככל שייטיב אדם לקרוא בזולתו על-פי מעשיו, ישמש לו הדבר רק לגבי מכריו, והללו אינם מרובים. מי שנועד למשול באומה שלמה, צריך לקרוא בנפשו שלו לא את פלוני או את אלמוני, אלא את מין האדם; ואף-על-פי שקשה הדבר, וגם קשה יותר מלמוד איזו לשון או איזה מדע, אף-על-פי-כן, משאציע בכתב את קריאתי שלי, בצורה מסודרת וברורה, לא תישאר לזולתי אלא הטרחה להתבונן ולבדוק אם אפשר לו למצוא אותם הדברים גם בו בעצמו. כי משנה ממין זה אינה מניחה מקום להוכחה אחרת.